

SPREKENDE BOMEN

Klaas A.D. Smelik

Sprekende bomen

De Bijbel op het pad van New Age?

Er zijn in de afgelopen eeuw talloze films gemaakt over sprekende dieren. Niemand heeft er meer moeite mee zich een sprekende hond, kat of hamster voor te stellen. Sprekende bomen vergen echter wat meer fantasie, want bomen hebben geen gelaatstreken of ledematen. Maar terwijl de grote filmproducenten zich nog niet gewaagd hebben aan een film waarin bomen de hoofdrol spelen, zijn er in de Bijbel wel al sprekende en lopende bomen te vinden.

Prof. dr. K.A.D. Smelik doceert de vakken Hebreeuws en Jodendom aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Gent.

Sprekende bomen – het doet denken aan de wijze, oude sprekende boom Grootmoeder Wilg, die Pocahontas in de gelijknamige tekenfilm van de Walt Disney Studios leert met haar hart te luisteren, of aan de indrukwekkende scène in de film ‘In de Ban van de Ring’, naar de trilogie van J.J.R. Tolkien, waarin de bomen in de aanval gaan om de machten van het kwaad te breken. Het is een voorstelling die past in de wereld van New Age, die onverwachte herleving van het heidendom die zo kenmerkend is geworden voor onze tijd. Terwijl in werkelijkheid de mens bomen slechts kan zien bewegen bij een windvlaag, maakt de verbeelding het ons mogelijk om bomen te laten spreken en bewegen, als waren het menselijke wezens.

Maar – in vergelijking met sprekende dieren – is het toch een hele stap verder om in een verhaal bomen te laten spreken. Voor kinderen van de twintigste eeuw is het normaal geworden dat dieren kunnen spreken in tekenfilms en tegenwoordig ook in gewone films. Wie de irritante cavia Rodney uit de film ‘Dr. Dolittle’ uit 1998 heeft horen spreken, kan zich nauwelijks meer voorstellen dat cavia’s in het echt niet verder komen dan een doordringend gepiep. Het is ook niet moeilijk om zich dieren sprekend voor te stellen. Want dieren hebben een bek, een snavel of een muil en brengen daarmee in werkelijkheid ook geluiden voort. Het is slechts een kwestie van bouw of zij ook menselijke klanken kunnen nabootsen, zoals de beo en de papagaai ons te pas en te onpas tonen. Alle theologisch denkwerk ten spijt doet het niet onnatuurlijk aan, wanneer in Genesis 3 de slang tegen de manin begint te spreken. De auteur van het verhaal over Bileam miste echter deze vrijmoedigheid. Hij laat God de mond van Bileams ezelin openen, eer zij gaat spreken (Num. 22:28). Het is voor hem kennelijk minder vanzelfsprekend dat dieren spreken. Maar wanneer eenmaal haar mond geopend is – het lijkt wel het oude Egypte, waar de mond van de mummie ritueel werd geopend – spreekt de ezelin vrijmoedig tegen haar agressieve baas en blijkt zij heel wat beter te zien dan de beroemde ziener.

Het is dus geen probleem om zich sprekende dieren voor te stellen, maar hoe kan een boom spreken – bomen hebben toch geen mond? Willy Vandersteen

lost het op door op de bast van de boom gelaatstreken te plaatsen: een puntige neus, ogen en een bewegende mond. Lopende bomen is ook een lastige zaak om uit te beelden – bomen zijn juist stevig geworteld en staan om die eigenschap bekend, ook in de Bijbel. Maar met zulke technische details behoeft de Bijbelschrijvers zich niet bezig te houden. Zij schreven immers en maakten bij hun verhaal geen afbeeldingen. Het introduceren van een sprekende boom des levens zou in principe niet meer problemen moeten opleveren dan een sprekende slang. Toch zien wij in de Bijbelverhalen geen sprekende bomen optreden, maar vergis u niet: er zijn in de Bijbel wel degelijk bomen die spreken...

Het gaat om twee teksten uit de Hebreeuwse Bijbel: een korte in 2 Koningen 14:9 en een lange in Richteren 9.¹ De eerste tekst wordt uitgesproken door de koning van Israël en heeft de structuur van een anekdote:

*De distel op de Libanon zond bericht aan de ceder op de Libanon en zei:
Geef toch uw dochter aan mijn zoon tot vrouw!
Maar toen trok het wild van het veld op de Libanon langs en vertrapte de distel. (2 Kon. 14:9)*

De overmoed van de distel wordt dus gelogenstraf: hij dacht zich te kunnen verzwageren met de verheven ceder, maar uiteindelijk ligt hij vertrappt op de grond. Maar omdat het niet om mensen gaat, maar om bomen, spreken wij in dit geval niet van een anekdote maar van een fabel. Hetzelfde geldt ook voor de tweede tekst: de fabel van Jotam. Ook hier gedragen bomen zich als mensen, maar het zijn wel bomen. De fabel is een literair genre dat wijd verbreid is. In Europa zijn de fabels van Jean de la Fontaine het bekendst. Maar waarom kiest een schrijver voor dit genre? In het geval van Jean de la Fontaine weten wij dat dit zijn manier was om op een redelijk veilige wijze de misstanden van zijn tijd aan te klagen. Door welgekozen beelden en het rijm waardoor de fabels gemakkelijk te onthouden waren, heeft Jean de la Fontaine zijn doel kunnen bereiken zonder in de gevangenis te belanden.

Fabel en gelijkenis

Er is een nauwe verwantschap tussen de fabel en de

gelijkenis, het genre waarin Jezus van Nazaret zo'n meester was, maar dat ook door de rabbijnen veel werd toegepast. Waar gaat het om in een fabel of in een gelijkenis? Dit wordt duidelijk als wij kijken naar het verhaal dat de profeet Natan aan koning David komt vertellen in 2 Samuël 12:1-4. Natans relaas over een gefingeerde misdaad heeft het karakter van een gelijkenis, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat de twee burenen geen naam hebben gekregen, maar door hun meest opvallende eigenschap worden aangeduid: de ene is arm en de andere is rijk. Maar waarom vertelt de profeet aan de koning deze gelijkenis, terwijl hij hem ook rechtstreeks had kunnen beschuldigen, zoals Elia in het verhaal over de wijngaard van Nabot Achab aanklaagt voor wat hij heeft gedaan (1 Kon. 21:20)?

Dit heeft te maken met de typisch menselijke eigenschap, die Jezus aan de kaak heeft gesteld door zijn vraag 'Wat ziet gij de splinter in het oog van uw broeder, maar de balk in uw eigen oog bemerkt gij niet?' (Mat. 7:3; vgl. Luc. 6:41). David kan zich straffeloos opwinden over het onrecht dat de rijke man aan de arme heeft gedaan door hem zijn oilam af te nemen. Wanneer de profeet het openlijk over Davids zonde had gehad, zou de koning zich hebben verschuild achter een of andere argumentatie, waarin machthebbers zo goed zijn. Maar nu hij zich heeft ingeleefd in dit verhaal zonder een relatie met zichzelf te leggen, is David des te ontvankelijker, wanneer Natan tegen hem zegt: 'Gij zijt die man!' (2 Sam. 12:7).

De bomen van Jotam

Ook Jotam past deze narratieve psychologische truc toe, wanneer zijn zeventig broers zijn vermoord door de bastaardzoon van zijn vader, die vervolgens door de inwoners van Sichem tot koning is gekroond. Hij beschuldigt hen niet rechtstreeks, maar zoekt zijn toevlucht in de fabel. Een fabel met bewegende en sprekende bomen.

Het begint meteen al: 'Al gaande gingen de bomen heen om over zich een koning te zalven'. Hoe kunnen bomen gaan? Daarvoor hebben zij toch benen of poten nodig? En hoe kunnen zij een andere boom zalven? Daarvoor hebben zij toch handen nodig? Wanneer de lezer deze onwaarschijnlijkheid heeft geslikt, zal het hem of haar niet meer moeilijk vallen om te aanvaarden dat bomen Hebreeuws kunnen spreken.

Zoals in een Bijbels verhaal gebruikelijk, zien wij in de fabel eerst een drievoudige herhaling. Drie bomen – elke boom staat als *pars pro toto* voor zijn soort – krijgen het koningschap aangeboden en alle drie weigeren zij. De olijfboom komt eerst: wegens zijn olie is hij de belangrijkste der vruchtbomen. De vijgenboom staat in de Bijbel symbool voor een aangenam en gelukkig leven: hij komt dan ook op de tweede plaats. Maar ook de wijnstok is in de Bijbel een belangrijk symbool. Geen wonder dat hij als derde wordt genoemd.

Foto: Anton Sinke

Opvallend in Jotams fabel is dat het koningschap niet als eerste aan de ceder wordt aangeboden, de koning der bomen, zoals hij ook in de reeds besproken fabel uit 2 Koningen naar voren komt. Zou daarom de ceder niet bij uitstek geschikt zijn geweest 'om te zweven boven de bomen'? De ceder is in de Bijbel evenwel niet alleen symbool voor verhevenheid, cederhout is ook een kostbaar bouw materiaal. Waarschijnlijk ligt daarin juist de oplossing van het hierboven geschetste probleem. De ceder was in deze fabel niet een geschikte boomsoort, omdat hij pas na het omhakken van zijn stam zijn nut 'voor goden en mensen' bewijst. De koning is dood, leve de koning...

Na genoemde drie waardevolle boomsoorten (waarbij wij moeten aantekenen dat in Jotams fabel het begrip 'bomen' ruimer wordt gehanteerd dan wij gewend zijn) gaat Jotam op dit spoor niet verder. Geen andere 'voor goden en mensen' nuttige bomen worden gevraagd om koning te worden. Nu wordt er gekozen voor het tegenovergestelde van de olijfbom, vijgenboom en wijnstok: de nutteloze doornstruik. Wanneer de nuttige bomen voor het koningschap geen tijd hebben, dan heeft de doornstruik misschien wel ambitie om koning te worden. Het antwoord van de doornstruik is verrassend:

*Indien jullie in waarachtige trouw mij tot koning over
jullie zalven,
komt, schuilt in mijn schaduw!
Maar indien niet,
dan zal vuur uitgaan vanuit de doornstruik
en de ceders van de Libanon verteren! (Ri. 9:15)*

De doornstruik accepteert het aanbod, maar heeft kennelijk twijfels over de trouw van de andere bomen, als hij eenmaal hun koning zal zijn geworden. Wat heeft hij hun immers als koning te bieden? Niettemin, hij nodigt hen uit om in zijn schaduw te schuilen. Ironie, want een doornstruik biedt geen schaduw – in tegenstelling tot de andere bomen.

Mochten de andere bomen hem echter ontrouw worden, dan zal de doornstruik het enige doen waarin hij goed is: branden. Een dorre doornstruik vat gemakkelijk vlam en kan zo een bosbrand veroorzaken. En nu worden dan toch de ceders van de Libanon in Jotams fabel genoemd. De onaanzienlijke doornstruik kan niet wedijveren met de trotse ceders, maar kan wel veroorzaken dat zij door vuur worden verteerd, ook al betekent dit ook het einde van de doornstruik zelf.

Abimelech als doornstruik

De fabel houdt hier op. Er wordt ons niet verteld of de bomen werkelijk zo dwaas waren om de doornstruik tot hun koning te zalven. In plaats van de fabel af te maken past Jotam wat hij heeft verteld, toe

op de actuele situatie: de moord op zijn broers en het verheffen van de bastaard Abimelech tot koning. De burgers van Sichem hebben Abimelech gefinancierd om de gruwelijke broedermoord aan de zeventig zonen van Gideon te begaan en zij hebben hem daarna tot hun koning verheven, omdat hij van hun 'gebeente en vlees' was.

Als ware hij een profeet, die uit Gods naam spreekt, stelt Jotam de klemmende vraag aan zijn gehoor of zij hiermee recht hebben gedaan aan de verdiensten van Gideon als richter. Als dat zo is, dan mogen de nieuwe koning en zijn onderdanen zich in elkaar verheugen. Maar als het ombrengen van zijn zeventig zonen op één steen geen recht doet aan het vele dat Gideon voor hen heeft gedaan, dan zullen koning en onderdanen elkaar wederzijds in het ongeluk meeslepen en worden vernietigd:

*Dan zal vuur uitgaan vanuit Abimelech
en verteren de burgers van Sichem en Bet Milo;
en vuur zal uitgaan vanuit de burgers van Sichem en vanuit Bet Milo
en verteren Abimelech! (Ri. 9:20)*

Zoals in de fabel vuur uitgaat vanuit de doornstruik en de ceders van de Libanon verteert, zo zal Abimelech de burgers van Sichem in vlammen doen opgaan. Maar zoals de doornstruik daarbij zelf te gronde gaat, zo zal ook Abimelech omkomen.

Men hoeft geen goed verstaander te zijn om te begrijpen dat van de twee mogelijkheden die Jotam in zijn toepassing bij de fabel noemt, de eerste slechts een retorische functie heeft. Natuurlijk is de moord op Gideons zeventig zonen niet een daad van 'trouw en oprechtheid'! Het is een misdaad, het is opstand tegen het huis van Gideon, terwijl deze richter Israël uit de hand van Midjan heeft bevrijd.

Waarom verwoordt Jotam beide mogelijkheden, terwijl slechts één voor de hand ligt? Hij gaat in op de manier waarop de burgers van Sichem zichzelf bedriegen. Zij menen immers dat zij de juiste weg hebben gevolgd door in te gaan op Abimelechs aanbod. Zij vertrouwden hem meer dan de zeventig zonen van Gideon, omdat Abimelechs moeder ook uit Sichem afkomstig is. Zij nemen de broedermoord op de koop toe, ja, zij financierden zelfs Abimelechs opstand zonder erbij stil te staan dat zij hiermee Gideon goed met kwaad vergolden. Wanneer Jotam hun visie als eerste vermeldt, lijkt hij mee te gaan met hun rooskleurige verwachting de juiste keuze te hebben gedaan door voor Abimelech te kiezen. Tegelijk confronteert hij die keuze met de harde werkelijkheid: zeventig zonen van Gideon vermoord op een en dezelfde steen.

In de Bijbel gaat het steeds om kiezen tussen twee alternatieven: kiezen voor trouw of voor onrecht, kiezen voor de God van Israël of voor de afgoden, kie-

¹ Ik geef de voorkeur aan 'Richteren' boven 'Rechters': de term 'Richteren' is een *terminus technicus* voor een bepaald type bestuurders, dat men ook in Carthago aantreft. Binnen die context wordt in het Nederlands van Suffeten gesproken (afgeleid van dezelfde Semitische stam sj/s-p/f-t). Suffeten zou dus geen slechte weergave zijn voor Hebreeuws Sjoferiem, maar zal de lezers mogelijk onbekend zijn.

zen voor het leven of voor de dood. De burgers van Sichem menen voor het leven te hebben gekozen, maar zij kozen voor de dood, zoals het vervolg van Richteren 9 laat zien. Wat Jotam presenteert als twee mogelijkheden, heeft in feite dezelfde functie als een onheilsprofetie – de Bijbelschrijver noemt Jotams woorden dan ook een vervloeking in Richteren 9:57. Niet de fabel is de vervloeking. De fabel heeft dezelfde functie als de tekenhandelingen van de profeten: hij trekt de aandacht van de hoorders. Het is de toepassing van de fabel op de actuele situatie waardoor Jotams woorden als een vervloeking werken, zoals de profetie die volgt op de tekenhandeling, duidelijk maakt wat Gods antwoord zal zijn op wat de mensen doen. Zonder dat hij zich als zodanig profileert, heeft Jotam in het verhaal de functie van een profeet. Want na drie jaar grijpt God in en wreekt de moord op de zeventig zonen van Gideon zowel op Abimelech als op de burgers van Sichem (Ri. 9:23-24).

En het koningschap – is het aantrekkelijk om ‘om te zweven boven de bomen’? De drie symbolen voor het goede leven in het Beloofde Land: de olijfboom, de vijgenboom en de wijnstok, vinden van niet. Ook Gideon wees het koningschap af, toen het hem werd aangeboden. Alleen zijn bastaardzoon, die Abimelech, ‘Mijn vader is koning’ werd genoemd, was tot alles bereid om koning te kunnen worden. Maar in de ogen van Gideons jongste zoon Jotam is Abimelech ondanks zijn koninklijke titel niet meer dan een sprekende doornstruik.

In deze bijdrage komt het thema ‘koningschap’ in de fabel van Jotam slechts zijdelings ter sprake, omdat hierover reeds een artikel in *Interpretatie* is verschenen van de hand van Piet van Midden. Zie 13^e jaargang, nummer 6 (september 2005), p. 7-10.

Lezersdag / Vriendendag

Heilige Ruimte

9 oktober 2009

Voor lezers van *Interpretatie* en vrienden van *De 7evende Hemel* (geloof in beweging, spiritualiteit die aardt, verhalen die boeien) wordt op vrijdag 9 oktober een middag-programma in de Regenboogkerk in Hilversum aangeboden, van 13.30-17.30. Het programma biedt een inhoudelijke inleiding op het werk van *De 7evende Hemel* en twee verschillende workshops (details volgen in nummer 6) op het vlak van theaterwerkvormen en het vertellen van verhalen. Het laat zien hoe inhoud en verbeelding zich met elkaar laten verbinden. De dag besluit met *Wij, Esther*, een danspresentatie die Riëtte Beurmanjer en Joyce Schoon maakten op basis van teksten uit het bijbelboek *Esther*.

Mede in verband met dit programma is het oktobernummer van *Interpretatie* gewijd aan het thema ‘Heilige ruimte’. Voor de samenstelling van dit nummer hebben leden van onze redactie nauw samengewerkt met docenten van *De 7evende Hemel*.

Voor deelname aan het programma vraagt de organisatie een vergoeding van € 15. Het adres van de Regenboogkerk is: Nassaulaan 22, 1213 BC Hilversum (op loopafstand van station Hilversum).

www.7evendehemel.nl

Voor abonnees van *Interpretatie* en donateurs van *De 7evende Hemel* is deelname aan de bijeenkomst gratis. Als u besluit op dat moment donateur te worden, dan is de dag gratis en wordt u donateur met ingang van 2010 voor minimaal € 25,- per jaar.